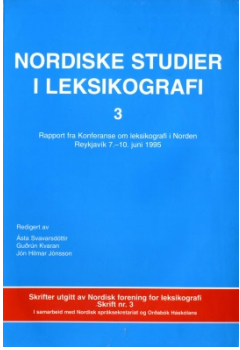

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Problem kring ordutvalet i Norsk Ordbok	
Forfatter:	Lars S. Vikør	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 3, 1995, s. 403-412 Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavík 7.-10. juni 1995	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Problem kring ordutvalet i Norsk Ordbok

Norsk Ordbok (The Norwegian Dictionary) is a multi-volume dictionary of the Norwegian dialects and the *Nynorsk* written language. Three volumes have appeared until now, reaching into the letter *g*. In the paper, problems concerning lemma selection are discussed. Three main types of selection criteria are identified, namely structural, pragmatic and normative criteria. The main structural criterion is morphological status (simple words vs. derivatives and compounds). The main pragmatic criteria are frequency, area of usage and age. The main normative criterion in this context derives from the purist tradition of *Nynorsk*, where words of Danish and (Low) German origin have been regarded as problematic. The different types of problematic words are discussed in turn, and some more specific selection criteria are tentatively suggested.

Norsk Ordbok er ei vitenskapleg ordbok over det nynorske skriftspråket og dei norske dialektane. Den har vore i arbeid sidan 1930, og band 3 av i alt tolv planlagde band kom ut vinteren 1994/95. Vi er komne eit stykke ut i bokstaven *g*, og omfanget peikar alt no i retning av seksten band heller enn tolv. Vi må derfor gjennomføre ei kraftig innstramming i redigeringa, og spørsmålet om ordutvalet er eitt av dei viktige punkta å drøfte i den samanhengen.

Ordboka baserer seg delvis på eit setelmateriale med innsende opplysningar frå dialektane, delvis på eldre ordboksverk og lokale ordsamlingar, delvis på ekserpert skjønnlitteratur og sakprosa (jf. Ore 1995). Hovudmengda av materialet vårt stammar frå tida frå ca. 1850, da Ivar Aasen gav ut sine grunnleggjande grammatiske og leksikografiske arbeid, og fram til i dag. (For ein nærare presentasjon av Norsk Ordbok, sjå Hageberg 1992.)

Ser vi på det som finst av offisielle retningslinjer for redaksjonen når det gjeld ordutval, så finn vi lite konkret. Ein må da sjå på den innleiinga den første hovudredaktøren, Alf Hellevik, skreiv til det første heftet av ordboka (Hellevik 1994 [1950]:10–11). Det går der fram at det meste er overlate til redaktørane skjønne. To faste prinsipp finst det likevel:

1. Det samla ordtilfanget i dei grunnleggjande nynorskordbøkene (Aasen 1873, Ross 1971 [1895]) skal vere med i *Norsk Ordbok* (med mogleg unntak av "ei eller anna sjølvsgd samansetning").
2. Særnamn, medrekna stadnamn, blir ikkje tekne med (men derimot eit utval av innbyggjarnamn og dei vanlegaste etterledda i slike namn).

Alt anna er altså skjønsspørsmål. Sjølvsgt er dei aller fleste konkrete tilfella opplagde, men ei rekkje problemområde står igjen.

1 Kriterium

Vi kan dele kriteria for ordutvalet inn i tre typar, nemleg *strukturelle*, *pragmatiske* og *normative* kriterium.

Det *strukturelle* kriteriet går på forholdet mellom grunnord på den eine sida og avleiingar og samansetningar på den andre. Sidan norsk liksom dei nærskyldde språka er svært produktivt når det gjeld samansetningar, og til dels òg når det gjeld avleiingar, er det uråd å dekkje alt som finst av slikt. Sjølv om ein tek mål av seg til å ha ei tilnærma fullstendig dekning av grunnorda i eit språk — med dei avgrensingane dei følgjande kriteria gir grunnlag for — så må ein sortere ut mange samansetningar og avleiingar sjølv om ein ikkje har andre kriterium å avvise dei etter.

Dei *pragmatiske* kriteria er av to slag. Det eine går på *frekvens*, det andre på *bruksområde*. Korleis skal ein behandle ord som er svært sjeldsynte, dvs. som vi har svært få belegg på — heilt ned til berre eitt? Og kva med ord som i og for seg er vanlegare i bruk, men berre på svært avgrensa bruksområde, særleg faglege og vitskaplege? Dessutan kan *alderskriteriet* reknast som eit pragmatisk kriterium: Nye ord stiller i ein kategori for seg i høve til eldre og etablerte ord, som på si side står i motsetning til arkaismar: ord som var i bruk før, men er sjeldsynte eller borte frå det levande språket no.

Dei *normative* kriteria kan vi òg dele i to. Det eine er *etymologisk* basert, og har ei særskild tyngd i eit språk med puristiske tradisjonar, slik nynorsken har. Det går på det at ord som har unorsk opphav, vanskelegare blir aksepterte enn ord som er nedarva frå norrønt. Desse "unorske" orda kan igjen delast i fleire grupper: dansk-tyske ord, nyare fremmedord frå andre språk, og særskilt i vår tid: anglisismar. Også her kjem alder inn som eit tilleggskriterium: Dei dansk-tyske lånorda er gjerne gamle i språket, ein del av dei er typiske arkaismar, mens anglisismane like klart er nyord. — Det andre normative kriteriet er det *estetiske*: "Stygge" ord (bannord, ord for seksualitet, avføring osv.) er ofte problematiske å ta stilling til for ein leksikograf.

Eg skal da drøfte nærare ein del problem som knyter seg til desse kriteria. Dei fleste eksempla eg nemner har eg teke frå den delen av ordboka eg sjølv har arbeidd med, strekninga *hav* — *havrand* (førebels berre førstegongsredigert).

2 Samansetningar

Om samansetningar står det i Hellevik (1994:10) at ein har freista å halde ute "den store mengd der tydinga er heilt grei når ein kjenner dei sjølvstendige orda samansetningane er laga av. Under artikkelar med fyrstelekkjen til oppslagsord er det ofte teki med nokre døme på slike lettskjønelege samansetningar, utan at det på noko vis har vori meininga å få med alle."

Desse kriteria kan vere meir problematiske i praksis enn i teorien. Tydingstilhøvet mellom ledda i ei samansetning kan verke opplagt for språkbrukarane, men over tid kan kunnskapen om denne samanhengen gå tapt. Det er no ein gong slik at dette tilhøvet er konvensjonelt, ikkje "naturleg". Eit *overfolka* land har for mye folk, eit *overfiska* hav har for lite fisk. For å ta nokre døme frå samansetningane med *hav*: *Havbrasme* er ein brasme (ein slags fisk) som lever i havet. *Havkatt* er derimot ingen katt som lever i havet, men namnet på ein bruskfisk som også blir kalla m.a. *havmus*. *Havklår* kunne ha betydd 'klar som havet', men betyr hos Aasen 'klar over Havet; om Luften'. *Havkiste* er ei kiste til å lagre brød i, som ein tek med seg til havs under fiske (belegg frå Hitra). Det kunne ha betydd ei skipskiste generelt, eller for den del brukast biletleg om havet som gravplass, men det har vi ikkje notert belegg på. Slikt kan ein ikkje vite utan vidare. Ved det siste ordet eg har

redigert til no, *havrand*, tenkte eg på førehand at det kunne vere eit synonym til *havkant*, nemleg kystline. Men havranda viste seg å liggje på motsett side av havet; det er ei av mange folkelege nemningar på horisonten til havs.

I mange tilfelle har vi dessutan fleire ulike tydingar av same samansetninga. I samband med *hav* er det såleis eit stort innslag av ord som ikkje har nokon basis i verkelegheita slik vi opplever ho, men som hører til i tradisjonell folketru — samtidig som dei same orda kan brukast med ei meir daglegdags tyding. *Havbonde* kan bety bonde ved kysten, eller, i folketrua, eit overnaturleg vesen som levde i havet og dreiv gard der. Særskilt tydingsrikt er ordet *havhest*, som kan brukast om tre dyreartar: 1) ein fugl, stormfugl; 2) eit pattedyr, kvalross — rett nok truleg forelda i dag; 3) ein fisk, som i dag vanlegvis heiter sjøhest. I tillegg kan det vere 4) eit havuhyre på skap som ein hest, og så kan vi ha ulike overførte tydingar: 5) skip, 6) bølgedrag på havet — og 7) ein dyktig kar på havet. Det einaste det ikkje kan bety, er ein hest som lever i havet, og nettopp fordi det av biologiske grunnar manglar primærttyding, er det ledig for så mange sekundærttydingar.

Det er viktig å leggje vekt på om samansetninga er leksikalisert med ei eiga tyding, eller om ho er ei tilfeldig danning som berre fungerer innanfor ein bestemt kontekst. Eit døme på det siste er *havkollega*. Det er avisa *Gula Tidend* som i ein artikkel skriv om den mellomalderlege trua at det i havet fanst ein tru kopi av menneskesamfunnet med kyrkje og alt anna som hører til, og at det ein gong vart fanga ein havbiskop i Austersjøen. ”Då to romersk-katolske biskopar etterpå fylgde havkollegaen sin attende til sjøen og fridomen, gjorde havbisen krossteikn og vart borte i djupet”, står det i artikkelen. Det var ikkje noko vanskeleg val å utelate både *havbis(ko)p* og *havkollega*.

Men det kan altså vere risikabelt å utelukke samansetningar ut frå at redaktøren og dei fleste andre norsktalande i samtida oppfattar ho som sjølvsagt, i ei ordbok som langt på veg er diakron. Trass i dette er det uunngåeleg at slike avvegingar blir gjorde, og det i ganske stort omfang. Generelt gjeld det at når ein kuttar ut samansetningar ein finn belegg på, bør ein helst ha støtte i nokre av dei kriteria eg no skal sjå på, nemleg dei pragmatiske.

3 Frekvens — Hapax legomenon

Frekvens er svært viktig. Ei samansetning med mange belegg vil vanlegvis vere leksikalisert og ha mange bruksmåtar, også overførte, og slike må vi sjølvsagt ha med. Men svært mange ord, og det gjeld i særleg grad samansetningar, har få belegg, og ber sterkt preg av å vere tilfeldige lagingar. Dei fleste som det kan vere tvil om, er slike der det berre er notert einstaka belegg frå ein eller to spreidde dialektar, eller frå skjønnlitterære kjelder, svært ofte poesi, eller det kan vere nyord tekne frå aviser — som også kan vise seg å vere døgnfluger.

Hapax legomenon er eit velkjent begrep for leksikografar. Det kan vere ekte hapax legomena, altså ord som er laga av ein enkeltperson og brukt berre éin gong eller i ein bestemt samanheng, t.d. eit dikt — eller einmannslagingar av meir tilfeldig type. Men det kan òg vere ord vi berre har eitt belegg på, samtidig som det kan vere eit meir vanleg brukt ord — t.d. ord frå moderne mediespråk, som unekteleg er noko tilfeldig ekserpert og registrert. Endeleg kan det vere eit sjeldsynt belegg frå ein dialekt.

Vi er vel ikkje heilt avklart når det gjeld handlinga av slike tilfelle. Sjølv har eg laga meg visse kriterium som eg forsøksvis legg fram her (dei er enno ikkje drøfta i redaksjonen).

Normalt vil eg gå svært langt i å ta opp ord som lever eller har levd i dialektane, jamvel om dei er så lokale at det berre finst eitt eller eit par belegg. Sjølv sagt må eg da vurdere sjølve belegget, for å sjå om opplysninga kan reknast som påliteleg. Mange av dei orda Ross (1971) har med, er av ein slik type, og dei skal vi som nemnt alltid ta med. Det er naturleg for meg å ta inn flest moglege slike ord for å gi eit mest mogleg fullstendig bilete av ords-katten i målføra.

Når det gjeld skriftlege belegg, vil eg vere restriktiv overfor tre typar kjelder. Det er for det første skjønnlitteratur, særleg lyrikk. Diktarar har ein rett og ei evne til å skape ord som ikkje andre utan vidare har del i, veit vi, og ofte kan slike ord meir vere dikterte av rytme og stemning i diktet enn av trongen til å gi ord til ei ny tyding. Ikkje minst i nynorsk lyrikktradisjon er ordlaging svært oppvurdert, særleg i noko eldre tid enn i dag. Slike "diktarord" kan nok ha ei "tyding" i konvensjonell meining slik vanlege ord i språket har, men ofte får dei inga eigentleg tyding som ein kan referere til utanfor diktets eiga ramme. Dei må altså tolkast litterært før dei eventuelt kan definerast leksikografisk, og etter mi meining kan slik litterær tolking ikkje høre til ein leksikografs oppgåver. Som døme nemner eg *havnatt*, som i og for seg er ei grei nok samansetning, og som i arkivet vårt har sju belegg, men alle frå skjønnlitteraturen: tre sitat kvar av lyrikarane Olav Aukrust og Anders Hovden, og eitt av romanforfattaren Olav Duun. Sitata viser tydeleg at *havnatt* ikkje berre betyr 'natt over havet', men har eigne konnotasjonar innanfor diktets ramme knytte til vondskap, trugande fare, nattsvart sinnsstemning, storm og uvêr på havet om natta o.l. Og desse konnotasjonane er meir primære i dikta enn denotasjonen av den i og for seg tilfeldige (ikkje leksikaliserte) danninga *havnatt*. Eg har valt å ikkje ta med ordet, sidan berre utførlege sitat frå dikta der dei står med litterær analyse attåt kan belyse det. Denne haldninga tek eg generelt til ord som berre finst hos éin diktar, kanskje berre i eitt dikt. Unntak er dei største klassikarane i nynorsk diktning: Ivar Aasen, Aasmund Olavsson Vinje, Arne Garborg og nokre få andre.

Spesielt restriktiv er eg ved omsetjingar, der omsetjaren har laga nye ord for å gi att ein fremmenspråkleg original. I slike tilfelle må ordet ha komme i bruk i språket og såleis vise att i andre kjelder før eg vil ta dei inn. Dette gjeld òg i omsetjingar frå norrønt, der særleg eldre omsetjarar hadde ein tendens til å ta inn norrøne ord også av ideologiske grunnar. Også slike ord må dokumentarast frå generelle nynorske kjelder før det kan komme på tale å ta dei med. Døme på eit slikt problemord er *havguve*, som berre finst i den nynorske omsetjinga av *Konungs skuggsjá* (Kongsspegelen) som namn på eit havuhyre som på norrønt heiter *hafgufa*. Det er rimeleg å sjå bort frå det som eit ord i nynorsk.

Ei tredje tvilsam kjelde, dvs. kjelde som ikkje blir brukt utan støtte av andre allmennspråklege kjelder, er ordbøker frå fremmenspråk. Dei har same ulempa som omsetjingar: Ordboksredaktøren kan ha kjent seg fri til å lage ord eller ta inn "daude" ord for å gi att eit ord eller ein nyanse på det fremmende språket. Eit litt problematisk eksempel er *havkabel*, som berre finst belagt i Schjøtt (1909) som omsetjing av *undervandsledning*. Denne samansetninga er grei og tilforlateleg, og det er vel truleg at ordet er brukt, men sidan samansetninga vel må reknast som temmeleg sjølv sagt samtidig som vi ikkje har belegg på konkret bruk av ordet (som kunne antyde leksikalisering eller terminologisering), har eg valt å ikkje ta det med.

4 Fremmendord

Dette problemet er i grunnen to problem, for fremmendord-begrepet kan oppfattast på to måtar. Vi har eit historisk fremmendordbegrep, der fremmendord er alle ord som har komme inn i språket utanfrå utan å tilpasse seg språksystemet strukturelt (ein kan da skilje dei frå lånord, som har fremmendt opphav, men har tilpassa seg det norske systemet). Det andre fremmendordbegrepet er synkront: Det inneber at fremmendord er ord av fremmendt opphav som er lite kjende i allmennspråket, men har sitt særlege bruksområde innanfor bestemte fagspråk eller stillag.

I Hellevik (1994:10) er det sagt klart i frå at "hovudarbeidet må leggjast på det heimlege ordtilfanget". Grunnen til det er at fremmendorda er sams for bokmål og nynorsk, og grundig behandla i *Norsk Riksmålsordbok*. Men så blir det i neste setning sagt at ein likevel tek med eit avgrensa utval av dei mest vanlege fremmendorda, fordi ein elles ville få eit skeivt bilete av målet. Ein særleg grunn til å ta dei med er at defineringa av dei kan vere tenleg i arbeidet med å finne norske avløyसारord.

Után at det er presisert, er det lett å sjå at det er det diakrone fremmendord-begrepet som ligg til grunn for desse refleksjonane. Her kjem det ideologiske momentet inn som vi snart skal gå nøyare inn på i samband med dei dansk-tyske orda: Ordboka skal ha eit normativt aspekt, ikkje berre vere deskriptiv. Denne posisjonen må reknast som svært problematisk for eit vitskapleg ordboksverk. Problematisk er òg tilvisinga til *Norsk Riksmålsordbok*, fordi den impliserer at *Norsk Ordbok* ikkje skal ha som utgangspunkt at nynorsk er ei autonom språkform som skal beskrivast på eigne premisser, men eit slags "særpråk" i forhold til bokmålet. Skilnader i frekvens og bruk av fremmendord mellom bokmål og nynorsk vil ikkje komme fram i ordboksverket om ein skal gå ut frå denne tankegangen som Hellevik her målber (og implisitt vedgår Hellevik da også dette i det som følgjer i det same avsnittet).

Vi må forstå Helleviks formuleringar som eit forsøk på kompromiss i ein ideologisk konflikt blant nynorskbrukarane — derfor vagheita. Men uansett er det ikkje lett å finne fram til ein rett grenseoppgang her — fordi den enorme veksten i teknolektar i dei siste tiåra knapt kan avspeglast i eit verk som *Norsk Ordbok*. I dei faktiske avvegingane vi må gjere her, vil det vere mest naturleg å ta utgangspunkt i det synkrone fremmendordbegrepet — altså sjå etter korleis ordet fungerer i språket heller enn kor det kjem frå. Ut frå tilfanget sitt er det greitt at *Norsk Ordbok* skal beskrive allmennspråket først og fremst, og ord som berre høyrer til i spesielle fagterminologiar må vi vere restriktive med. Men alt er ikkje sagt med det, for grensa mellom allmennspråk og fagspråk kan vere vag. Fagbøker er såleis med i grunnlagsmaterialet for *Norsk Ordbok*, men da gjerne av eldre dato, og helst slikt som er skrive for "den opplyste ålmenta": skolebøker, populærvitskap, artiklar i tidsskriftet *Syn og Segn*, Johannes Lids standardverk *Norsk flora*, og også somme universitetslærebooks. Skjønnet må altså først og fremst komme inn i vurderinga av kor utbreidd ordet er og kva plass det har i språket; fagord som inngår i allmennutdanninga vil t.d. ha plass i ordboka, men ikkje slike som er uaktuelle for ikkje-spesialistar. I lista over forkortingar i brukarretteiinga til *Norsk Ordbok* (Grønvik o.a. 1994:66–70) står det òg nemnt kva for fagfelt som har levert ord og tydingar til ordboka, og der finn vi dei fleste fag som det finst utdanningar for i Noreg, men ikkje felt som edb, oljeteknologi, havbruk. Det seier seg sjølv at ord frå slike område vil måtte få plass i ordboka (og det har òg skjedd i det nyaste bandet), men det seier seg like mye sjølv at den rivande utviklinga på desse felta ikkje kan avspeglast i eit verk som

dette. Det sentrale kriteriet vil framleis måtte bli: Kva status har ordet i allmennspråket på det aktuelle tidspunktet?

5 Nyord

Dei fleste av dei nye orda som kjem inn i språket, høyrer eigentleg til dei kategoriane vi nettopp har behandla: Dei er innlånte frå andre språk, dei er bundne til bestemte språkbrukskontekstar (særleg i eigenskap av fagord), og/eller dei er samansettingar eller avleiingar. Dei kan da vurderast frå ulike synsvinklar (den diakrone, den pragmatiske og den morfologiske), og avvegningane må skje ut ifrå dei prinsippa vi har skissert ovanfor. Den viktigaste synsvinkelen er om det aktuelle ordet kan seiest å ha fått fast fot i det allmenne bruksspråket, og her kan ordboksredaktøren aldri vere sikker på at han greier å vurdere rett, sidan først ettertida får den endeleg fasiten i handa her. Dessutan er begrepet "det allmenne bruksspråket" ekstra problematisk nettopp her, for det skal ikkje nektast at materialet vårt er ekstra tynt når det gjeld moderne publikasjonar. Dei områda der nynorsken står sterkast i skrift, er skjønnlitteratur, delar av pressa, særleg lokalpressa, og lærebøker og annan faglitteratur. Derimot står det heller dårleg til i populærkulturen, reklame, teknisk fagspråk osv. der mye av ordskapinga i vår tid går føre seg. For min eigen del har eg funne ein del ord som truleg er nye i samband med framvoksteren av havbruksnæringa på Vestlandet, reflektert i lokale aviser som *Fiskaren*, *Gula Tidend* og *Strilen*, og også i den landsdekkjande vekeavisa *Dag og Tid*. Belegga er frå sytti- og åttiåra, og det trengst ofte ei fagleg innsikt for å sjå om orda er blitt permanente og har fått eit allmennspråkleg preg i alle fall i Kyst-Noreg.

Ein annan og problematisk type nyord er alle anglisismane. Her kjem det etymologisk-normative aspektet inn med full styrke, og det er vel rett å seie at vi i *Norsk Ordbok* er og vil vere svært restriktive med å ta inn slike ord. Eit godt pragmatisk argument for det er at det er vanskeleg eller umogleg å vite kva slags anglisismar som vil setje seg fast i språket på lang sikt, og kva for nokre som berre er døgnfluger. Ein viss konstans i språket er i det heile eit krav vi må stille til eit ord før vi tek det inn, og det avgrensar sjølvsagt nyordsinnslaget sterkt.

6 Dansk-tyske lånord

Nynorsk språk er bygd på ein puristisk tradisjon, som først og fremst rettar seg mot lånord frå dansk og tysk. Det gjeld særleg ord med visse innlånte affiks, som er blitt frekvente og til dels produktive i norsk, særleg *-heit*.

Mange av desse orda er svært vanlege i norsk talemål, også i dei dialektane som ligg nærast nynorsk, dei blir truleg nokså mykje brukte i nynorsk standardtale (som er friare i ordbruken enn skriftspråket), og ein god del har fått hevd også i skrift, andre blir brukte meir sporadisk. Ikkje desto mindre har dei ein status som "ikkje-godkjende", dvs. at dei ikkje blir tekne inn i ordbøker og ordlister som er autoriserte av Norsk språkråd til bruk i skolen, og heller ikkje i den normgjevande eittbandsordboka *Nynorskordboka* (Hovdenak o.a. 1986), som også er utgitt av Norsk språkråd i samarbeid med Avdeling for leksikografi på Universitetet i Oslo. I desse ordbøkene er altså avvegingsproblemet løyst for ordboksredaktørane sin del: Språkrådet bestemmer kva slags ord av denne typen som kan takast inn eller ikkje.

Med *Norsk Ordbok* stiller det seg annleis. Mens *Nynorskordboka*, for ikkje å snakke om skoleordlistene, er prinsipielt normative, er *Norsk Ordbok* prinsipielt deskriptiv. Språkrådet eller andre normgjevande instansar har ingenting å seie her; det er redaksjonen som suverent bestemmer kva ord som skal takast inn og korleis dei skal behandlast.

Forholdet mellom deskriptivitet og normativitet i ei ordbok er svært innfløkt og vagt. Inga ordbok kan beskrive heile språkbruken; det utvalet som blir gjort, utgjer i seg sjølv ei normering. Dessutan fungerer ordboka i eit samfunn som er tufta på normer, normene styrer språkbruken, så ordboka må beskrive normer og dermed befeste og spreie dei ved å spreie kunnskapar om dei. På den andre sida kan ikkje ei normativ ordbok unngå å beskrive; eit ord må vere i bruk før det kan beskrivast som del av ei norm. (Dette ideelle kravet er likevel ikkje alltid like godt følgt i praksis.)

For *Norsk Ordboks* vedkommande er situasjonen den at vi først og fremst har setelaterialet og tekstkorpuset vårt å gå ut ifrå. Truleg ligg det der i seg sjølv ei feilkjelde: Dei som har sendt inn belegg frå dialektane har nok vore meir interesserte i "genuine" og "gamle" ord i dialekten enn i nyare lånord. Også skriftmålskjeldene vil typisk ha låg frekvens av slike lånord, fordi mye av det er av eldre dato, og nynorsknorma (dvs. den nynorsknorma som er internalisert hos kvar enkelt skribent) er ein ganske effektiv sensurinstans. Utvalet av tekster som blir tekne med i materialet kan òg ha sitt å seie.

Kva slags kriterium skal ein så bruke ved utvalet av slike ord?

Dei allmenne kriteria må sjølvsagt takast i bruk her òg, dvs. frekvens, stilverdi, konstans i språket, status i allmennspråket. Men den særeigne karakteren til *Norsk Ordbok* reiser to prinsipielt vanskelege, men viktige problem: 1) Kva med ord som er vanlege i dialektane, men lite brukte i skrift? 2) Kva med ord som blir brukte i skrift, men som ideologisk og normativt blir betrakta som "ikkje-nynorske" eller "bokmålske"?

Hellevik (1994:11) opnar for ei liberal haldning. Han tek først avstand frå akademi-prinsippet, altså det normative prinsippet, men slår klart fast at ordboka skal vere deskriptiv. Så seier han:

Vi har ikkje sett det som vår oppgåve å døma ut frå eit subjektivt syn på kva ord som bør reknast for godtakande i nynorsk skriftmål, men har freista å byggja på ei varsam omdøming av det tilfanget som røyneleg ligg føre. Så får då seinare mindre ordbøker som er meir esla til skulebruk, gjera eit høveleg utval på grunnlag av det tilfanget som her er lagt fram.

Med andre ord: Normeringa av ordtilfanget blir overlata til skoleordlistene.

Dette er nok den lina som det er mest naturleg å stå på. Det vil seie at ein bør gå ut frå materialet vi byggjer på, og så gjere eit utval bygd på dei same kriteria som vi nyttar for ordtilfanget elles, m.a.o. ikkje behandle denne typen ord som ei særskild gruppe. Det har like stor interesse både vitskapleg og for normeringa å få framstilt den røynelege utbreiinga og bruken av slike ord som for alle andre ord.

Men problemet forskuvar seg: Kva haldning skal ein ta til tekster (skjønn- eller faglitterære) som har mye av slike ord? Korleis skal representativiteten til det korpuset vi byggjer på, sikrast best råd?

Det er klart at dei tekstene som blir lagde inn (ekserperte eller skanna) ikkje blir valde ut frå noko mekanisk prinsipp, men etter skjønn, og hovudprinsippet er å sikre ein viss representativitet, kronologisk og sjangermessig. Denne representativiteten bør omfatte også

sjølve språkbruken, frå det tradisjonalistiske til det tilnæringsvennlege og dei moderne, urbaniserte nynorskvariantane. Ein slik representativitet vil truleg også sikre eit allsidig ordtilfang, og dermed ein betre beskrivelse av det nynorske kultur målet i full breidd. Det må også omfatte ord som lever i nynorsken, men som normerarane har eit spent forhold til.

Ser vi på ordutvalet i *Norsk Ordbok* til no, finn vi at dette omsynet i stor grad er ivareteke. Ei rekkje ord med prefikset *be-* er såleis komne inn — eg har talt 156, av dei somme temmeleg sjeldsynte som *bedara*, *bedyra*, *bekoma*, *berå*, *beskikka*. Rett nok manglar andre *be-*ord som i dag er ganske vanlege, som *bearbeida*, *beredskap*, *berekna* og *beskriva*, men ein kontroll i setelarkivet viser at det ikkje eller nesten ikkje finst belegg på desse. Til ein viss grad er nok dette eit uttrykk for tilfældigheiter, men det kan òg ha noko å seie at redigeringa av *be-*skjedde på femti- og tidleg på sekstialet og at desse orda på den tida var meir ”markerte” som bokmålsord enn dei er i dag. Det finst faktisk ein setel på *beredskap*; den er blyantskriven og lyder slik: ”*beredskap* m dessverre nytta mykje av målmen i Stortinget, i staden for reiugskap, vernebuing, klarhald”. Trass i eit slikt døme må vi generelt sett konstatere at så langt det gjeld *be-*, har redaksjonen vore trufast mot materialet og ikkje drive normativ eller språkideologisk ”sensur”.

I *Norsk Ordbok* 1–2 (*a-flusken*) har eg funne desse *heit*-orda:

alminnelegheit	dårligheit	elskverdigheit
argfastheit	egenheit	enkelheit
audmjukheit	eindrygheit	etterlatugheit
avguheit	einfaldigheit	evigheit
beinheit 'beine'	einfaldugheit	falskheit
blidheit	einheit	farlegheit
blygheit	einigheit	fastheit
botferdigheit	einsamheit	fegenheit
djupheit	einsheit	feigheit
drektigheit	einsidigheit	ferdigheit
dristigheit	einslegheit	festlegheit
drygheit	einspønenheit	finheit
dug(e)legheit	einsvørslegheit	fjørenheit
dumheit	ekkelheit	flauheit
dyrverdigheit	ektheit	flinkheit
dåneklenheit	elendigheit	flottheit
		/ 48 ord

Frå Oddvar Nes (1984:88)

Det same kan ein seie om det svært kontroversielle suffikset *-heit*. Oddvar Nes (1984) har granska dei to første banda i verket, og funne 48 ord på *-heit* (sjå ramma). Frå band 3 kan ein leggje til døme som *forlegenheit*, *frekkheit*, *friheit*, *friskheit*, *frodigheit*, *fromheit*, *fruktarheit*, *fulheit*, *fullheit*, *galenheit*, *galningsheit*, *gapingsheit*, *geistlegheit*. Det som verkar litt pussig, er at svært mange av desse orda (jf. lista til Oddvar Nes) er ukurante på bokmål og i mange tilfelle truleg heller ”sære” også i talemålet. Dette kan nok vere eit resultat av tendensen til å vurdere det mest ”særmerkte” i dialektane som mest interessant; mange heimelsmenn kan ha hatt sperrer mot å sende inn ord dei rekna som ”bokmålsord”.

Også her er *Norsk Ordbok* trufast mot materialet sitt. Det normative aspektet som trass i alt også er der, kjem fram i bruken av merkinga *lbr*, ev. *lbr i skr*, det vil ifølgje forkortingslista i brukarrettleiinga (Grønvik o.a. 1994:68) seie 'lite bruka, og vanleg rekna for lite brukande (i skrift)'. Dei fleste eller alle *-heit*-orda har slik merking, som i og for seg er deskriptiv, men likevel forkledd normativ: Ved å beskrive ei normativ haldning, verkar ordboka i seg sjølv normativt, sjølv sagt. Den alternative og reint deskriptive merkinga er *sj*, som betyr 'sjeldan'. — Men ein må seie at normativiteten i *Norsk Ordbok* er så svak som det er mogleg for ei ordbok å bli: Det minimum av normativitet som ligg i å beskrive normstyrt språkbruk, kan no ein gong inga ordbok unngå. Men det er av same grunn uunngåeleg at ei ordbok som spenner over fleire generasjonar reflekterer endringar ikkje berre i språkbruken, men òg i normsynet. Det er god grunn til å tru at ord som *nyheit*, *staheit* og *ærlegheit* kjem til å få plass i *Norsk Ordbok* utan noka "lbr"-merking.

Eg skal berre bruke få ord på den reint estetiske normativiteten. Eg har sett på nokre få "stygge" ord (*dass*, *drit(a)*, *fanden*, *fitte*), og slike ord blir medtekne og behandla på vanleg vis (med bruksmerking) så sant dei er etablerte nok i folkemålet til å ha komme inn i setelmaterialet. Her har redaktørane altså teke ei reint deskriptiv haldning.

7 Konklusjon

Som eg sa i innleiinga, må det skjerast ned på redigeringa av *Norsk Ordbok* om prosjektet skal komme vel i hamn. Ei slik nedskjering må omfatte andre aspekt enn berre ordutvalet, men om vi avgrensar oss til det her, så vil det etter mi meining vere naturleg å leggje hovudvekta på dei to første utvalskriteria, det strukturelle og det pragmatiske. I alle fall er det viktig at kriteria for ordutvalet, same korleis vi til slutt vel å formulere dei, blir uttrykte så klart og eintydig at ikkje berre noverande og framtidige redaktørar, men også brukarane av ordboka kan kjenne til dei og forhalde seg til dei — slik at det blir mest mogleg samsvar mellom det ordboka lovar, og det ho gir.

Litteratur

Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania: P. T. Mallings Boghandel. [Fleire fotografiske opptrykk.]

Grønvik, Oddrun o. a. (red.) 1994: *Norsk Ordbok. Brukarrettleiing*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Hageberg, Arnbjørg 1992: Norsk Ordbok — i 1950 eit nybrottsverk, i 1991 ein anakronisme? I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 225–243.

Hellevik, Alf 1994 [1950]: Om oppbygginga av ordboka. I: Grønvik o. a. 1994, 9–17. [Opphavig i *Norsk Ordbok*, hefte 1, under "Innleiing".]

Hovdenak, Marit o. a. (red.) 1986: *Nynorskordboka*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Nes, Oddvar 1984: *Om nokre affiks i nynorsk — mest om -heit*. Bergen: Nordisk institutt.

Norsk Ordbok. 1966–. Oslo: Det Norske Samlaget.

Norsk Riksmålsordbok. 1937–95. Oslo: Aschehoug/Kunnskapsforlaget.

Ore, Christian-Emil 1995: Korpus og seddelarkiv — fredelig sameksistens mellom det beste og det gode? [I denne konferanserapporten, 331–337.]

Ross, Hans 1971 [1895]: *Norsk Ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget.

Schjøtt, Steinar 1909: *Dansk-norsk Ordbog*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.